

УДК 37.017

А.В. Барило, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА НАД МОЛОДШИМ ШКОЛЯРЕМ В ОДНОДІТНІЙ СІМ'Ї

Висвітлено особливості проявів насильства над молодшими школярами з боку батьків в однодітних сім'ях.

Ключові слова: насильство, однодітна сім'я, молодші школярі, виховний потенціал.

Сім'я відіграє велику роль у житті дитини, постаючи основним мікросередовищем, яке не лише забезпечує умови для її життєдіяльності, а й справляє вагомий вплив на її формування як особистості. Першочерговими факторами такого впливу є рівень гармонійності подружнього життя батьків, їхнє ставлення до дитини та одне до одного, розподіл сімейних ролей, загальний спосіб життя сім'ї тощо.

Відносини, що склалися в сім'ї і репрезентуються її членами, є для дитини першим зразком міжособистісних відносин. Доброзичливі, теплі відносини, що ґрунтуються на взаємній повазі членів сім'ї, надають дитині почуття безпеки і захищеності. Натомість, постійна агресія, жорстокість батьків завдають значної шкоди дитині, її моральному і психічному здоров'ю.

Питання захисту прав дітей в Україні набули затвердження на державному рівні, свідченням чого є відповідні статті Конституції України, Законів України "Про охорону дитинства", "Про попередження насильства в сім'ї", "Про освіту", Сімейного кодексу України.

Різним аспектам проблеми сімейного насильства присвячені праці вітчизняних (З.Білоусова, О.Бойко, О.Главацька, Ф.Думко, Г.Лактіонова, В.Оржеховська, В.Ролінський, Т.Титаренко, О.Хромова) та зарубіжних (Л.Берковіц, А.Броун, С.Нейджі, Л.Хелфер) дослідників. Звернення до їх наукового доробку засвідчує, що сьогодні не існує однозначного погляду на причини сімейного насильства. Так, О.Бойко до чинників, які зумовлюють виникнення насильства в сім'ї, зараховує:

1) чинники, пов'язані з характеристиками суб'єктів насильства (соціально-демографічні, соціально-психологічні); 2) чинники, які впливають на характер внутрішньосімейних відносин; 3) стресогенні чинники [1].

Представник сімейної психотерапії Е.Ейдеміллер вважає, що жорстока поведінка в сім'ї – це структурна ознака порушення внутрішньосімейних відносин, спроба неадекватними засобами стабілізувати сімейну систему (наприклад, насильство може застосовуватися в контексті боротьби за контроль, порядок і владу в родині). Якщо ці проблеми (початково не пов'язані з насильством) вчасно і конструктивно не розв'язуються, насильство набуває хронічного або циклічного характеру [2].

Водночас вивчення соціально-педагогічної та психологічної літератури показало, що більшість праць, присвячених проблемі сімейного насильства, не зауважує тип сімей, в яких воно має прояв.

За даними Державної статистики, в Україні з кожним роком зростає кількість сімей з однією дитиною. Так, якщо у 2001 р. одnodітних сімей було зареєстровано 64,1%, то в 2006 р. їх чисельність становила вже 65,6% [3]. Отже, спостерігається послідовна тенденція до збільшення саме такого типу сім'ї. З огляду на це, особливої актуальності набуває вивчення одnodітної сім'ї щодо прояву батьками насильства над дитиною для профілактики поширення цього негативного явища.

До проблеми виховання єдиної дитини в сім'ї зверталися А.Макаренко, Е.Нетер, В.Сухомлинський, акцентуючи увагу на можливості утвердження в ній таких деструктивних дій, як надмірна вимогливість, гіперопіка, егоцентричне виховання. У дитини в одnodітній сім'ї частіше, ніж в інших її типах, можуть розвиватися егоїзм, збідненість емоцій, безвідповідальність, непоступливість, несамостійність, вироблятися посилена увага до свого фізичного самопочуття тощо.

Важливим періодом формування і розвитку дитини є молодший шкільний вік. Це потребує не тільки уважного ставлення до її виховання, а й до виявлення найменших проявів агресивності, жорстокості, які в майбутньому можуть призвести до вкорінення в неї потягу до насильницьких дій (Г.Андреева, О.Бовть, Л.Славіна).

Грунтуючись на аналізі наукової літератури, ми під поняттям "насильство над дитиною молодшого шкільного віку в одnodітній

сім'ї" розуміємо будь-які умисні дії батьків стосовно дитини, які нанесять шкоду її фізичному і психічному здоров'ю. У своєму визначенні ми свідомо не торкалися таких видів насильства, як економічне та сексуальне, оскільки ці його типи не є предметом нашого дослідження.

З огляду на це визначення припустили, що міра відсутності або застосування означених дій може свідчити про наявність у батьків певного типу виховного потенціалу.

Мета статті – висвітлити результати дослідження типів виховного потенціалу батьків стосовно їхньої готовності застосовувати ненасильницький спосіб виховання дитини молодшого шкільного віку в одnodітній сім'ї.

У нашій роботі виховний потенціал батьків розглядали як складне інтегративне утворення, структура якого включає три компоненти – когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий.

Для проведення констатації до кожного з означених компонентів добиралися відповідні критерії:

П% знання про моральні норми, сутність ненасильницького способу виховання дитини, усвідомлення необхідності виховувати дитину на ідеї ненасильництва;

П% емоційно-позитивне ставлення до моральних норм, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, прагнення виховувати дитину гуманними методами;

П% вміння і навички сімейного виховання без застосування насильницького елемента; вміння керувати негативними емоціями, конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації.

Констатувальним етапом експерименту було охоплено 19 одnodітних сімей (38 батьків та 19 дітей, які навчалися в 2-3 класах).

Робота проводилася за допомогою комплексу взаємопов'язаних методів: анкетування, бесіди, тестування, розв'язання проблемних ситуацій; з дітьми також застосовували методику психомалюнку.

Проведене серед батьків анкетування, що мало на меті з'ясувати їх обізнаність щодо сімейного насильства, засвідчило, що більшість батьків під насильницькими діями розуміють будь-які дії одного члена родини стосовно іншого, які завдають йому шкоди (62%); 28% батьків співвідносять це поняття лише з насильством над жінками; 10% батьків вважають, що насильство – це протиправні дії, які караються законом. Серед видів насильства респонденти назвали такі, як сексуальне і

фізичне (83% батьків), економічне і психологічне (15% батьків), 2% батьків не дали відповіді на запитання.

Узагальнення даних анкетування показало, що значна кількість батьків, охоплених констатацією, має певні знання щодо сімейного насильства, особливо його видів. Як наслідок, вони не завжди розуміють негативні наслідки прояву різних видів насильства (а надто психологічного) над дитиною молодшого шкільного віку.

Для виявлення методів виховання, які використовують батьки в одnodітній сім'ї, з ними проводилися бесіди. 46% опитаних найчастіше застосовують такий метод, як заохочення, 25% батьків – вимогу, 23% батьків – покарання; 10% батьків – особистий приклад. Отже, майже половина батьків надають перевагу методам, які лишають дітей самостійності, принижують їхню гідність, наносять моральні, а то й фізичні травми. Недостатнє усвідомлення батьками важливості методу особистого прикладу призводить до того, що вони часто не контролюють свою поведінку у відносинах з дітьми у конфліктних ситуаціях, що створює реальну загрозу проявів насильства стосовно дитини.

Для уточнення цих даних проводилося анкетування, яке мало на меті виявити частоту проявів фізичного та емоційного насильства (постійно, часто, іноді, ніколи) батьків над дитиною молодшого шкільного віку в одnodітній сім'ї. Узагальнені дані за цим напрямом роботи подано в табл. 1.

Таблиця 1.

Частота прояву батьками фізичного та емоційного насильства над дитиною, %

Види насильства	Показники, %			
	постійно	часто	іноколи	Ніколи
Фізичне	3,0	11,0	34,0	52,0
Емоційне:				
Критика	17,0	25,0	44,0	14,0
Вимогливість	13,0	29,0	58,0	–
Опіка	19,0	31,0	45,0	5,0
Ізоляція	15,0	53,0	32,0	–
Всього	13,0	28,0	45,0	14,0

Як видно з табл. 1, ніколи до насильницьких дій над дитиною не вдається лише 14,0% батьків. У всіх інших сім'ях такі дії мають більш-менш регулярне застосування; при цьому перевага надається емоційному насильству, яке виявляється у надмірній критиці дитини та вимогливості до неї, у застосуванні таких протилежних методів, як опіка та ізоляція. Все це негативно позначається на дитині, завдаючи шкоди її нормальному розвитку. Надмірна критика призводить до зневіри у власних силах, вимогливість – до погіршення фізичного стану (через надмірне навантаження: участь у різних гуртках, додаткові навчальні заняття для отримання гарних оцінок у школі тощо), гіперопіка призводить до розвитку в дитини почуття страху, тривожності та формування безвідповідальності, ізоляція – до емоційного збіднення, байдужості, ворожості.

У процесі констатації з'ясовували ступінь довіри між батьками та дитиною молодшого шкільного віку. На запитання "Чи довіряє Вам дитина, чи розповідає про свої секрети?" більшість респондентів (80%) дали позитивну відповідь; 20% батьків вважають, що дитина розповідає їм не все.

Для уточнення вірогідності висловлених батьками думок, паралельно проводили опитування дітей ("Кому ви розповідаєте про те, що вас хвилює, довіряєте свої таємниці?"). 60% дітей довіряють своїм батькам, 21% дітей – друзям, 10% дітей – бабусі або дідусю, 9% дітей – учителю.

Як видно з одержаних результатів, між відповідями дітей і батьків існує помітна розбіжність. Це можна розцінити не лише як свідчення відсутності тісних доброзичливих відносин між дитиною і батьками, а й нерозуміння останніми цього факту.

З метою підкріплення чи спростування такої думки використовували тест для батьків "Дітей виховують батьки. А батьків?". Найвищий бал (від 28 до 32) за результатами тестування отримали 21 % батьків. Вони характеризувалися дотриманням гуманних принципів виховання і чіткої лінії поведінки, намаганням не тільки зрозуміти, а й краще пізнати свою дитину, підтримати, не принижуючи її гідності, прагненням самовдосконалення як вихователів. 16-28 балів отримали 72% респондентів. До них належали батьки, які мають здібності вихователя, але на практиці не завжди застосовують їх послідовно і цілеспрямовано, в одних випадках, вони занадто

суворі, а в інших – занадто м'які. Причому вибір способу поведінки залежить не стільки від конкретної ситуації, скільки від настрою, власних інтересів батьків. 9% батьків набрали найменшу кількість балів (менша за 16), що свідчить про недостатність або помилковість знань щодо виховання дитини, які продукують непослідовність і нетактовність у відносинах з дитиною, вибір хибних методів сімейного виховання.

Для уточнення одержаної інформації застосовували метод розв'язання проблемних ситуацій. Батькам запропонували розв'язати 7 педагогічних ситуацій, такого змісту: Ваша дитина добре вчиться. Та якось одержала погану оцінку і вас викликали до школи. Ваша реакція?

Запропоновані батьками способи розв'язання проблемних ситуацій засвідчили, що вони найчастіше здійснюють психологічне (емоційне) насильство над дитиною – 76% (постійна критика, надмірна вимогливість, гіперопіка, ізоляція); фізичне насильство – 15%; не чинять ніякого насильства – 9%.

При роботі з дітьми для з'ясування взаємин, які панують у однодітній сім'ї, використовували психомалюнок "Я і моя родина". Дітям пропонували намалювати свою сім'ю. 24% дітей зобразили батьків і себе, які тримаються за руки, що свідчить про гуманні взаємини між членами родини; 31% дітей намалювали себе на передньому плані, а батьків позаду себе, це говорить про завищену самооцінку, яка характерна в сім'ях з егоцентричним вихованням; 37% дітей намалювали себе віддаленими від батьків і порівняно з ними дуже маленькими, це свідчить про тривожність і страх дитини, несамостійність у рішеннях, що притаманно для родини з гіперопікою; 8% дітей взагалі нікого не намалювали, що свідчить про негативну атмосферу в сім'ї.

Також з дітьми проводили бесіду, в процесі якої отримали такі дані: 52% дітей зазнають постійної критики з боку батьків; 39% дітей – надмірно завантажені; 34% дітей – відчувають страх і тривогу; 73% дітям – не дають можливості спілкуватися з однолітками, дивитися телевізор, грати на комп'ютері; 17% дітей – фізично карають; над 11% дітей не чинять насильства. Результати більше 100%, оскільки у деяких сім'ях одночасно чиняться різні види насильства. Ці результати засвідчують, що батьки були не зовсім щирі у своїх відповідях.

Для уточнення цих даних (адже, як відомо, для дітей молодшого шкільного віку характерним є потяг до фантазування)

використовували такий метод, як гра-ситуація. Її сутність полягала в тому, що, вступаючи з дорослим у гру, дитина, яким би героєм вона не була, діє на основі власного досвіду.

Наприклад: дорослий пропонував погратися в доньки-матері. Дитина призначалася мамою, а дорослий – донькою (сином). Ситуація: незабаром обід, тому ти на кухні готуватимеш його. А я, твоя донечка (синочок), у кімнаті гратимусь іграшками. “Ой, мамо, я зламала (в) іграшку, яку ти вчора мені купила!”. Що тепер буде?.

16% дітей зазначили, що вони вдарять свою дитину ременем; 21% дітей сказали: “в тебе руки не з того місця ростуть” або “твоя подруга (твій друг) такого б ніколи не зробив”; не дозволили б власній дитині дивитись мультик, грати на комп’ютері або побігти на вулицю (33% дітей); купили б нову іграшку (20% дітей); допомогли б полагодити іграшку і сказали, що треба бути обережнішими з власними речами (10% дітей). Невеликі відсоткові розходження у результатах загалом свідчать про їх достовірність.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту дозволив нам схарактеризувати 4 типи виховного потенціалу батьків стосовно їхньої готовності застосовувати ненасильницький спосіб виховання дитини молодшого шкільного віку в однопітній сім’ї (за основу брали класифікацію К.Булгакової, О.Кляпець, О.Тарновської). Зокрема, це:

- 1) *виховально-сильний тип* (11%): глибокі знання про моральні норми, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім’ї, та позитивно ставиться до них, відповідно діє в різних життєвих ситуаціях; усвідомлює сутність ненасильницького методу виховання дитини і дотримується його; прогнозує негативні наслідки прояву різних видів насильства над дитиною; уміє керувати негативними емоціями; добирає певний спосіб поведінки у різних ситуаціях;
- 2) *виховально-стійкий тип* (29%): фрагментарні знання про моральні норми, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім’ї, та позитивно ставиться до них, відповідно діє в різних життєвих ситуаціях; усвідомлює сутність ненасильницького методу виховання дитини, намагається дотримуватися його; не завжди правильно прогнозує негативні наслідки прояву різних видів насильства над дитиною; володіє самоконтролем не на достатньому рівні; добирає певний спосіб поведінки у різних ситуаціях;

- 3) *виховально-нестійкий тип (48%)*: недостатньо знає про моральні норми, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, ситуативно діє в різних життєвих ситуаціях; усвідомлює сутність ненасильницького методу виховання дитини, але не завжди дотримується його; не завжди розуміє негативні наслідки прояву різних видів насильства над дитиною; не достатньо володіє самоконтролем; діє, часто керуючись егоїстичними мотивами;
- 4) *виховально-слабкий тип (12%)*: недостатньо обізнаний з моральними нормами, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, ситуативно діє в різних життєвих ситуаціях; не розуміє негативні наслідки прояву різних видів насильства над дитиною; не володіє самоконтролем; частими є прояви егоїзму, байдужості, жорстокості до дитини.

Отримані експериментальні дані свідчать, що більша кількість батьків мають виховально-нестійкий тип виховного потенціалу. Вони часто не контролюють свою поведінку у відносинах з дітьми у конфліктних ситуаціях та не усвідомлюють негативні наслідки проявів насильства стосовно них. Це вимагає визначення соціально-педагогічних умов профілактики насильства над дітьми молодшого шкільного віку в однодітних сім'ях.

Література:

1. Бойко О.В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища: автореф. дис. ... канд. соц. наук /О.В.Бойко – Харків, 2003. – 20 с.
2. Петровский А.В. Короткий психологический словарь // А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский. – М.: Политиздат, 1985. – 350 с.
3. Становище багатодітних сімей в Україні: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2006 року) / Керівники авт. колективу: Л.Смола, Є.Луценко. – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с.

Освещено особенности проявления насилия над младшими школьниками со стороны родителей в однодетной семье.

Ключевые слова: *насилие, однодетная семья, младшие школьники, воспитательный потенциал.*

The illuminated particularity of the manifestation of the violence on junior schoolboy on the part of parents in family with single child.

Keywords: *violence, family with single child, junior schoolchildren, educational potential.*